

БОТАНІКА

УДК 378.1 (477.84)

М. М. БАРНА, Н. В. МОСКАЛЮК

Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка
вул. М. Кривоноса, 2, Тернопіль, 46027

ГЕРБАРІЙ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА: СТАНОВЛЕННЯ, СЬОГОДЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті наведені дані щодо створення, функціонування та перспектив розвитку одного із структурних підрозділів Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка — гербарію кафедри ботаніки. Проаналізовано вклад багатьох вчених, зокрема Віллібальда Бессера, Валентини Шиманської, Бориса Заверухи, Степана Зелінки, Наталії Мшанецької у зборі гербарію рослин Поділля, Полісся, Карпат, Придністров'я, Кременецьких гір, Товтрів, що склали основу гербарних фондів, які сьогодні налічують понад 35 000 гербарних зразків. Створена комп'ютерна база даних гербарного матеріалу. Гербарій включений в Index Herbariorum Ucrainicum (TERN*).

Ключові слова: педагогічний університет, кафедра ботаніки, гербарій, електронна база даних

Гербарій (з лат. *herbarium*, від *herba* – *трава*) може мати подвійне значення. – 1. Колекція зібраних і засушених рослин, призначена для наступної наукової обробки. 2. Установа, що зберігає колекції засушених рослин і проводить їх наукову обробку (визначення, класифікацію тощо). За словами Карла Ліннея: “Гербарій більш вагомий від усякого малюнка: малюнок можна повторити, віддрукувати, розмножити, зберегти копію, а гербарій – ні, він неповторний”.

Добре зібраний та правильно оформлений гербарій має велику наукову та навчальну цінність, оскільки він може бути використаний з науковою метою (у написанні монографій, наукових статей, підготовці регіональних і державних флор тощо), а також в навчальному процесі (при вивченні морфології та систематики рослин, геоботаніки, дендрології тощо). З цією метою гербарій повинен правильно зберігатися протягом тривалого часу. Виходячи з цього, розвитку гербарної справи приділялася велика увага на всіх етапах розвитку ботанічної науки на Тернопільщині.

Джерельна база досліджень

У процесі наукового пошуку авторами досліджено, вивчено та проаналізовано велику кількість літературних та архівних джерел, що включають монографії, словники, довідники, визначники рослин тощо.

У роботі використані лише довідники та монографічні праці, що торкаються історичних аспектів розвитку гербарної справи:

1. Ботаніка. Терміни. Поняття, Персоналії. — К.: Видавничий центр «Академія», 1997.
2. Визначник рослин України. — К.: Урожай, 1965.
3. Нариси історії хіміко-біологічного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка 1940-2010. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2010.

4. Професор Університету св. Володимира Віллібальд Бессер та його учні — перші дослідники флори України (до 225-річчя з дня народження). — Кременець, 2010.
5. Сад Волинських Афін. Ботанічна наука та освіта у Волинській гімназії – Кременецькому ліцеї (1806–1832). — К.: Фітосоціоцентр, 2008.
6. Червона книга України. Рослинний світ. — К.: Глобалконсалтинг, 2009.
7. Flora of the Carpathians. — L'viv: State Museum of Natural History of NAS of Ukraine, 1998.
8. Primitiae Florae Galiciae Austriacae utrisque. — Widen, 1809. — Т. I.
9. Enumeratio plantarum hujusque in Volhynia, Podolia, Gub. Kijoviensi, Bessarabia Cis-Tyraica et circa Odessam collectarum simul cum observationibus in Primitias Florae Galiciae Austriacae. — Wilno, 1822.

У них розглянуто різні питання теорії та практики зародження, становлення та розвитку ботаніки й гербарної справи, зокрема, не лише на Тернопільщині, а й в Україні взагалі. Ці матеріали дали змогу розглянути загальні тенденції розвитку гербарної справи Волино-Поділля та Тернопільщини в минулому, схарактеризувати її сьогоденний стан та накреслити перспективи її розвитку на майбутнє.

Вагоме значення для встановлення тих або інших етапів в розвитку гербарної справи важливе значення мають архівні матеріали. З цією метою було виявлено та введено до наукового обігу значну кількість важливих документів, що зберігаються у Державному архіві Тернопільської області (ф. Р-21. Опис № 3. С. 1-100 «Кременецький учительський інститут»), Державному архіві Тернопільської області (ф. Р-21. Опис № 3. Справа 474-578. «Кременецький педагогічний інститут») та ін.

Результати досліджень та їх обговорення

Гербарна справа в Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка має свою історію. Її витoki припадають на початок ХІХ ст., коли 1805 р. у Кременці було засновано Волинську вищу гімназію. Гербарій як необхідний науковий та начальний матеріал у Волинській гімназії, а пізніше в Кременецькому ліцеї створив викладач природничої історії гімназії, директор ботанічного саду Віллібальд Бессер. У 1826 р. В. Бессер опублікував польською мовою “Przepisy do ukladania zielników” – “Правила щодо складання гербаріїв”, де є 8 параграфів: § I. Фізичний опис повіту. § II. Що потрібно збирати з ботанічною метою. § III. Які зразки рослин вибирають для засушення. § IV. Як засушуються рослини. § V. Як зберігати засушені рослини? § VI. Які відомості мають бути на окремих картках до кожної рослини? § VII. Як потрібно упаковувати рослини для пересилки? § VIII. Про впорядкування громадських гербаріїв.

В. Бессер зібрав великий гербарій з флори Австрії, Галичини та інших територій і вивіз його до Києва, зайнявши у 1834 р. посаду директора Ботанічного саду та професора кафедри ботаніки новоствореного Університету святого Володимира. Після смерті В. Бессера гербарій придбано Київським університетом у його спадкоємців за 832 руб. сріблом. У 1920 р. за участю академіка О. В. Фоміна гербарій В. Бессера передано Академії наук України, де він зберігається понині в Інституті ботаніки імені М. Г. Холодного НАН України і слугує вченим-ботанікам для дослідження флори та рослинності України. Закриття Кременецького ліцею у 1833 р. та перевезення його матеріальних цінностей, в т. ч. і гербарію в Університет святого Володимира (м. Київ) призупинило гербарну справу в Кременці майже на 120 років.

У 1940 р. у м. Кременці на бувшій базі Кременецького ліцею було відкрито Кременецький державний учительський інститут. Відродження гербарної справи припадає на 1950 р., коли Кременецький державний учительський інститут був перейменований у Кременецький державний педагогічний інститут, в якому була створена кафедра ботаніки. Однак, ні в Кременецькому педагогічному інституті, ні в Тернопільському державному педагогічному інституті до 1977 р. не було спеціально відведеної кімнати для гербарію. Проте гербарна справа у вказаних навчальних закладах розвивалася завдяки таким викладачам, як В. О. Шиманська, Б. В. Заверуха, С. В. Зелінка.

Рис. 1. Загальний вигляд гербарію кафедри ботаніки

Новий етап створення гербарію тісно пов'язаний з тим, що у 1977 р., тобто через 8 років після перебазування педагогічного інституту з м. Кременця в м. Тернопіль, в експлуатацію введено головний навчально-адміністративний корпус інституту, куди було перебазовано природничий факультет. Із введенням в експлуатацію головного корпусу університету для гербарію було виділено окрему кімнату (36 м²) (рис. 1).

Для зберігання гербарного матеріалу за великого сприяння завідувача кафедри ботаніки В. О. Шиманської у 1977 р. були виготовлені спеціальні металеві шафи (28 штук), кожна з яких розділена на секції, в яких на полицях розміщені папки з відповідними родинами, що включають гербарні аркуші видів (рис. 2). Через чотири роки, тобто у 1991 р., штатним розписом введено посаду завідувач гербарієм. Першим завідувачем гербарію кафедри ботаніки була Н. В. Мшанецька, яка закінчила природничий факультет інституту за спеціальністю біологія і хімія. На цій посаді вона пропрацювала з 1991 до 1995 рр.; з 1996 по 2001 рр. — М. І. Шанайда; з 2002 по 2006 рр. — Р. Л. Яворівський, а з 2006 р. понині — Н. В. Москалюк.

Нині гербарій нараховує близько 35 000 гербарних аркушів. Він включає такі розділи: науковий гербарій; навчальний гербарій; обмінний фонд.

Науковий гербарій включає фондівий гербарій, що розміщений у 9 шафах: гербарій регіональних флор – 3 шафи, гербарій фондівих авторських колекцій (іменні колекції) – 6 шаф. Навчальний гербарій міститься в 6 шафах, а обмінний гербарій в 1 шафі.

Для впорядкування наукового гербарію були використані такі основні принципи:

1. Родини розміщені за системою А. Тахтаджяна;
2. Види та роди у межах родин розташовані за абеткою;
3. Гербарії регіональних флор розподілені за геолого-морфологічними районами.

Одиницею зберігання є гербарний зразок, тобто аркуш з чистою етикеткою зі змонтованими на ньому рослинами, зібраними в одній точці, що достатньо представляють один вид. Для виготовлення гербарних аркушів використовується папір для сліпих розміром 38 x 25 см. 2 аркуші паперу склеюють по довжині ізоляційною стрічкою чи лейкопластирем так, щоб між ними був проміжок 1-2 мм.

Рис. 2. Дві секції гербарної шафи, на полицях якої містяться папки з гербарними аркушами видів

Рослини на гербарному аркуші розміщені на правому аркуші, при цьому приклеєна етикетка, на якій вказані всі дані про рослину: місце збору, дата збору, хто зібрав (рис. 3). Всі рослини до паперового аркуша пришиті нитками зеленого кольору. Гербарні зразки зберігаються в спеціальних картонних папках, що знаходяться у металевих шафах спеціального призначення, щоб захистити гербарій від вологи та ентомошкідників (рис. 4).

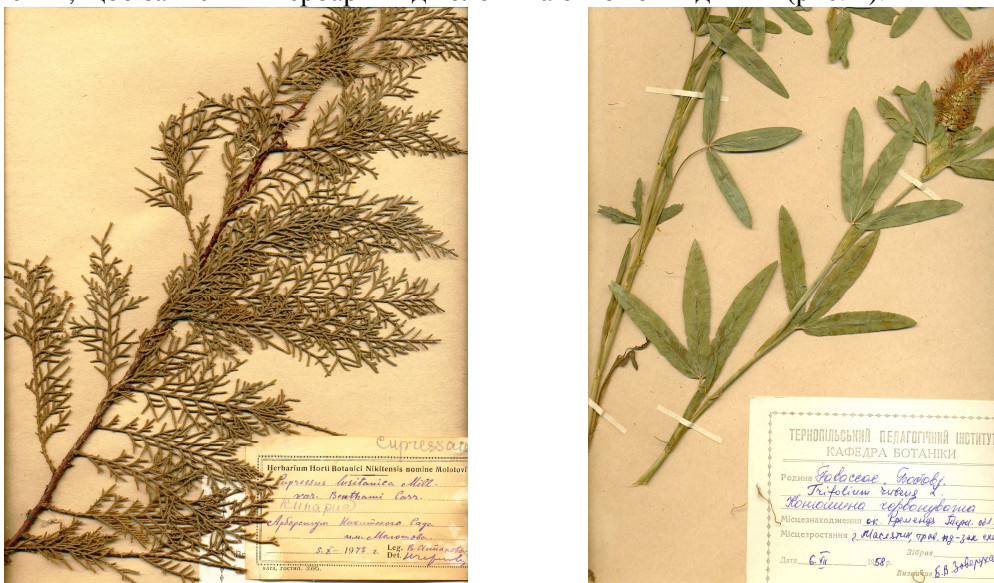

Рис. 3. Гербарні аркуші. Справа гербарний аркуш конюшини червонуватої (*Trifolium rubens* L.), який зібрав Б. Заверуха. Кременецькі гори, 6.07.1958 р.

Фондовий відділ містить близько 22000 гербарних аркушів. У цьому відділі найширше представлені рослини геоботанічних регіонів Заходу України, в т. ч. Карпат, а також гербарій рослин Криму та Нікітського ботанічного саду. Окрім того, у фондовому гербарії містяться судинні рослини з території Польщі, Болгарії, Росії, Білорусі, Естонії, Грузії, Азербайджану, Індії, Бірми, Японії.

Відділ регіональних флор: заповідника “Медобори” (1340 прим.), Голицького заказника (783 гербарні аркуші). Гербарій регіональних флор містить багато рідкісних, ендемічних та реліктових видів рослин, з яких понад 100 видів занесено до “Червоної книги України. Рослинний світ” (2009).

Відділ фондкових авторських колекцій (В. О. Шиманської, Б. В. Заверухи, С. В. Зелінки, Н.В. Мшанецької) налічує 6850 гербарних аркушів; рідкісних видів рослин, занесених до “Червоної книги України. Рослинний світ” (288 гербарні аркуші).

Рис. 4. Гербарна папка, в якій зберігаються гербарні аркуші видів

Науковий гербарій налічує близько 30 000 видів судинних рослин, які належать до 5 відділів і 182 родин.

Навчальний гербарій (близько 10000 гербарних аркушів) містить морфологічну та систематичну колекції, які постійно використовуються у процесі проведення лекційних і лабораторно-практичних занять (рис. 5).

Рис. 5. Навчальний відділ гербарію кафедри ботаніки

Симетрія квітки

1. Актиноморфна – алтея лікарська (алтей лекарственный, *Althaea officinales* L.)
2. Зигоморфна – фіалка гібридна (фіалка гибридная, *Viola hybrida* Hill.)
3. Асиметрична – кана індійська (канна индийская, *Canna indica* L.)

Вегетативне розмноження рослин

1. Кореневищами – купина лікарська (*Polygonum odoratum* Mill.)
2. Бульбами – картопля (*Solanum tuberosum* L.)
3. Цибулинами – цибуля городня (*Allium cepa* L.)
4. Вусами – перстач гусячий (*Potentilla anserina* L.)
5. Батогами – нечуй - вітер волохатенький (*Hieracium pilosella* L.)

Обмінний фонд гербарію налічує близько 700 гербарних аркушів і служить основою для обміну між гербарієм кафедри ботаніки та гербаріями Інституту ботаніки імені М. Г. Холодного НАН України, Київським національним університетом імені Тараса Шевченка, Ужгородським національним університетом, Львівським національним університетом імені Івана Франка та іншими установами та навчальними закладами.

БОТАНІКА

Нині створено комп'ютерну базу даних гербарію, що містить повну інформацію про всі наявні гербарні зразки. Це дає змогу здійснювати пошук для вивчення та опрацювання наявного гербарного матеріалу. Комп'ютерна база даних містить дані про рослини, які належать до 5 відділів і 182 родин. Для зручності в користуванні в алфавітному порядку складено список рослин українською, російською та латинською мовами. Окрім того, навпроти назви рослини наведено номер шафи і папки, що вказують на місце розташування гербарного аркуша у гербарії. В комп'ютерній базі даних наведені види та роди рослин у межах родин за філогенетичною системою А. Л. Тахтаджяна (таблиця).

Таблиця

Українські, російські та латинські назви рослин, номер шафи та номер папки, де містяться гербарні зразки

№П/П	Українська назва	Російська назва	Латинська назва	Родина	№ шафи/ № папки
1	Абрикос звичайний	Абрикос обыкновенный	<i>Armeniaca vulgaris</i> Lam.	Розові (Rosaceae)	5/190
2	Агалик трава гірська	Букашник горный	<i>Jasione Montana</i> L.	Дзвоникові (Campanulaceae)	8/293
3	Агрис відхилений	Крыжовник отклоненный	<i>Grossularia reclinata</i> (L.) Mill.	Агрисові (Grossulariaceae)	4/154
4	Айва довгаста	Айва удлиненная	<i>Cydonia oblonga</i> Mill.	Розові (Rosaceae)	5/190
5	Айстра американська	Астра американская	<i>Aster novae-angliae</i> L.	Айстрові, або Складноцвіті (Asteraceae, або Compositaceae)	9/324
6	Айстра віргінська	Астра виргнская	<i>Aster novi-belgii</i> L.	Айстрові, або Складноцвіті (Asteraceae, або Compositaceae)	9/324
7	Анемона жовтецева	Ветреница (анемона) лютичная	<i>Anemone ranunculoides</i> L.	Жовтцеві (Ranunculaceae)	1/ 37,38
1133	Яловець козацький	Можжевельник козацкий	<i>Juniperus sabina</i> L.	Кипарисові (Cupressaceae)	1/ 28
1134	Яловець сибірський	Можжевельник сибирский	<i>Juniperus sibirica</i> Burgsd.	Кипарисові (Cupressaceae)	1/ 27,28
1135	Ясен звичайний	Ясень высокий	<i>Fraxinus excelsior</i> L.	Маслинові (Oleaceae)	7/242
1136	Ясенець білий	Ясенец белый	<i>Dictamnus albus</i> L.	Рутові (Rutaceae)	5/193
1137	Ячмінь дворядний	Ячмень двурядный	<i>Hordeum distichon</i> L.	Злакові (Gramineae)	10/404
1138	Ячмінь звичайний	Ячмень обыкновенный	<i>Hordeum vulgare</i> L.	Злакові (Gramineae)	10/404
1139	Юринея багатоквіткова	Наголоватка (юринея) многоцветковая	<i>Jurinea multiflora</i> L.	Айстрові, або Складноцвіті (Asteraceae, або Compositaceae)	9/362
1142	Юринея павутиниста	Юринея паутинистая	<i>Jurinea arachnoidea</i> Bunge	Айстрові, або Складноцвіті (Asteraceae, або Compositaceae)	9/362

Гербарій кафедри ботаніки входить в перелік гербаріїв Index Herbariorum Ucrainicum, який веде Інститут ботаніки імені М. Г. Холодного НАН України. У гербарії укомплектовано бібліотеку довідкової літератури, необхідної для визначення та опису зібраних видів рослин. Це дає можливість студентам, магістрантам, аспірантам, викладачам та науковим співробітникам, які приїжджають для роботи в гербарію, проводити науковий пошук та вирішувати різні навчальні завдання з систематики та морфології рослин.

З 1.01.2010 р. наказом по університету гербарію надано новий статус — навчальна лабораторія морфології та систематики рослин — гербарій. Основними завданнями для розширення та змінення діяльності нового структурного підрозділу кафедри ботаніки — лабораторії морфології та систематики рослин — гербарію на найближчий період є:

- подальше поповнення гербарних фондів новими видами;
- оновлення гербарних колекцій;
- розширення комп'ютерної бази даних з морфології та систематики рослин;
- удосконалення електронних версій наявного гербарного матеріалу за таксономічними категоріями;
- розширення мережі навчальних закладів та науково-дослідних установ для здійснення обміну наявного матеріалу та його поповнення новими видами;
- залучення студентів і магістрантів до написання курсових, дипломних і магістерських робіт на основі наявного гербарного матеріалу;
- залучення професорсько-викладацького персоналу до використання наявного гербарного фонду в процесі написання монографій ботанічного спрямування;
- залучення навчально-допоміжного персоналу кафедри ботаніки до використання наукової, навчальної, матеріальної та комп'ютерної бази даних гербарію в процесі написання кандидатських дисертацій;
- зміцнення матеріально-технічної бази гербарію, особливо комп'ютерною технікою нового покоління.

Впровадження цих накреслень дозволить більш повно використовувати наявний гербарний фонд кафедри ботаніки в процесі підготовки високопрофесійних фахівців для системи освіти та науки України.

Висновки

1. Початок гербарної справи в Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка тісно пов'язаний із заснуванням у 1805 р. в м. Кременці Волинської вищої гімназії.
2. Гербарій, як необхідний науковий та начальний матеріал у Волинській гімназії, а пізніше в Кременецькому ліцеї створив викладач природничої історії гімназії, директор ботанічного саду Віллібальд Бессер.
3. Закриття Кременецького ліцею у 1833 р. та перевезення його матеріальних цінностей, в т. ч. і гербарію в Університет святого Володимира (м. Київ) призупинило гербарну справу в Кременці майже на 120 років.
4. Відродження гербарної справи в м. Кременці тісно пов'язане з утворенням у 1950 р. Кременецького державного педагогічного інституту і створенням в цьому ж році кафедри ботаніки, хоча ще в 1940 р. на бувшій базі Кременецького ліцею був відкритий Кременецький державний учительський інститут, але ні кафедри ботаніки, ні гербарію в ньому не було. Вагомий внесок у гербарну справу в Кременецькому державному педагогічному інституті зробили викладачі кафедри ботаніки В. О. Шиманська, Б. В. Заверуха, С. В. Зелінка.
5. Гербарій кафедри ботаніки як структурний підрозділ університету (виділено кімнату площею 36 м² та введено у штатний розпис посаду — зав. гербарієм) заснований у 1977 р., коли інститут було перебазовано в новий адміністративно-навчальний корпус.
6. Нині навчальна лабораторія морфології та систематики рослин – гербарій налічує близько 35 000 гербарних аркушів. Створена комп'ютерна база даних гербарного матеріалу. Гербарій включений в Index Herbariorum Ucrainicum (TERN*).

1. Барна М. Гербарій кафедри ботаніки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка / М. Барна, С. Зелінка, Н. Шанайда // Освітнянські музеї як осередки національного відродження. — Тернопіль, 2000. — С. 41—44.
2. Барна М. Науковий гербарій Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка / М. Барна, Н. Москалюк // Гербарій України. Index Herbariorum Ucrainicum / Редактор-укладач к.б.н. Н. М. Шиян. — Київ, 2011. — С. 266—269.
3. Бутницький І. М. Гербарій Тернопільського педагогічного інституту / І. М. Бутницький, С. В. Зелінка // Гербарій України. — К., 1995. — С. 113.
4. Москалюк Н. В. Електронна база даних гербарію кафедри ботаніки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка / Н. В. Москалюк // Дослідження флори і фауни Західного Поділля: регіон. наук.-практ. конф. присвяч. 10-річчю створення Голицького біостац. ТНПУ імені Володимира Гнатюка, (с. Гутисько Бережанського р-ну Тернопільської обл. 6-7 трав. 2008 р.): матеріали конф. — Тернопіль: Вид-во ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2008. — С. 66.
5. Москалюк Н. В. Формування дослідницьких умінь майбутнього вчителя природничих дисциплін при використанні гербарного матеріалу / Н. В. Москалюк // Освіта та наука на хіміко-біологічному факультеті Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (1940-2010): регіон. наук.-практ. конф. присвяч. 70-річчю створення хіміко-біологічного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (с. Гутисько Бережанського р-ну Тернопільської обл., 20-21 трав. 2010 р.): матеріали конф. — Тернопіль: Вид-во ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2010. — С. 25—27
6. Москалюк Н. В. Гербарій кафедри ботаніки та його значення у підготовці магістрів біології / Н. В. Москалюк // Матеріали XIII з'їзду Укр. ботан. т-ва, (м. Львів, 19-23 верес. 2011 р.). — Львів, 2011. — С. 477.
7. Мишанецька Н. В. Роль гербарію в справі охорони генофонду рослин / Н. В. Мишанецька, М. І. Шанайда // Проблеми охорони генофонду природи Полісся: зб. наук. праць. — Луцьк, 2001. — С. 92—95.
8. Червона книга України. Рослинний світ / за ред. Я. П. Дідуха. — К.: Глобалконсалтинг, 2009. — 900 с.
9. Чопик В. І. Гербарій / Чопик В. І., М'якушко Т. Я., Соломаха Т. Д. — К.: Фітосоціоцентр, 1999. — 130 с.
10. Besser W. Prepisý do ukladania zielników. — 1826. — 46 S.

Н. Н. Барна, Н. В. Москалюк

Тернопольский национальный педагогический университет им. Владимира Гнатюка
ул. М. Кривоноса, 2, Тернополь, 46027

ГЕРБАРИЙ ТЕРНОПОЛЬСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ ВЛАДИМИРА ГНАТЮКА: СТАНОВЛЕНИЕ, СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ

В статье приведены данные относительно создания, функционирования и перспектив развития одного из структурных подразделений Тернопольского национального педагогического университета имени Владимира Гнатюка — гербария кафедры ботаники. Проанализировано вложение многих ученых, в частности Виллибальда Бессера, Бориса Заверухи, Валентины Шиманской, Степана Зелинки, Наталии Мшанецкой в сборе гербария растений Подолья, Полесья, Карпат, Приднестровья, Кременецких гор, Товтров, что составило основу фондов гербария, которые сегодня насчитывают свыше 35 000 образцов гербарных листов. Создана компьютерная база данных гербарного материала. Гербарий включен в Index Herbariorum Ucrainicum (TERN*).

Гербарное дело имеет свою историю. Её истоки приходятся на 1805 г., когда в Кременце была основана Волынская высшая гимназия. Гербарий как необходимый научный и учебный материал у Волынской гимназии, а позже в Кременецком лицее создал преподаватель естественной истории гимназии и директор ботанического сада Виллибальд Бессер. Он собрал большой гербарий флоры Австрии, Галиции и других территорий и вывез его в Киев, заняв у 1834 г. должность директора Ботанического сада и профессора кафедры ботаники новосозданного Университета святого Владимира. После смерти В. Бессера гербарий приобрел Университет. У 1920 г. при участии академика А. В. Фомина гербарий В. Бессера передано Академии наук Украины, где он хранится по сегодняшний день в Институте ботаники имени Н. Г. Холодного НАН Украины и служит ученым-ботаникам для исследования флоры и

растительности Украины. Закрытие Кременецкого лицея у 1833 г. и перебазирование его материальных ценностей, в т. ч. и гербария в Университет святого Владимира (Киев), приостановило гербарное дело в Кременце почти на 120 лет.

У 1940 г. в г. Кременце на бывшей базе Кременецкого лицея был открыт Кременецкий государственный учительский институт. Возрождение гербарного дела приходится на 1950 г., когда Кременецкий государственный учительский институт был переименован в Кременецкий государственный педагогический институт, в котором была создана кафедра ботаники. Гербарное дело у названных учебных заведениях развивалось благодаря таким преподавателям–ботаникам, как В. Е. Шиманская, Б. В. Заверуха, С. В. Зелинка, Н. В. Мшанецкая и др.

Сегодня гербарий кафедры ботаники Тернопольского национального педагогического университета имени Владимира Гнатюка — один из структурных подразделений университета, включающий такие разделы: научный гербарий; учебный гербарий; обменный фонд. В январе 2010 г. гербариию надано статус — учебная лаборатория морфологии и систематики растений — гербарий, насчитывающий около 35 000 гербарных листов. Создана комп'ютерная база данных гербарного материала. Гербарий включен в Index Herbariorum Ucrainicum (TERN*).

Ключевые слова: педагогический университет, кафедра ботаники, гербарий, электронная база данных, гербарные листы, учебная лаборатория морфологии и систематики растений — гербарий

M. M. Barna, N. V. Moskalyuk

Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk, Ukraine

THE HERBARIUM OF THE TNPU NAMED AFTER VOLODYMYR HNATYUK: DEVELOPMENT, PRESENT AND PROSPECTS.

The article presents data on the establishment functioning and development prospects of one of the structural units of the TNPU named after Volodymyr Hnatiuk – the herbarium of the department of Botany. The contribution of many scientists, including Wilibald von Besser, Valentyna Shymanska, Borys Zaveruha, Stepan Zelinko, Nataliya Mshanetska, into she collecting of plants of the herbarium of Podillay, Polissya, the Carpathians, Pridnistrovyia, the Kremetsk Mountains, Tovtry, which formed the basis of herbarium funds, which today have more than 35000 herbarium specimens is analyzed. The computer database of the herbarium material is established. The herbarium is included into the Index Herbariorum Ucrainicum (TERN*).

The herbarium has its own history. Its origin dates back to 1805, when the Higher Volyn Gymnasium was founded in Kremenetsk. The herbarium as the necessary scientific and educational material in the Volyn gymnasium, and later in the Kremenetsk Lyceum, has created a high school History teacher and director of the Botanical Garden Willibald Besser. He collected a large herbarium of the flora of Austria, Galicia, and other areas and brought it to Kiev, where in 1834 he held the position of the director of the Botanical Garden and the professor of botany at the newly created University of St. Vladimir. After the death of V. Besser the University gained the herbarium. In 1920, with the participation of academician A.V. Fomin V. Besser's herbarium was transferred to the Academy of Science of Ukraine, where it is kept until today in the Institute of Botany named after N.G. Holodniy NAS of Ukraine and it is used by the botanists to discover the flora and vegetation of Ukraine. Closing of the Kremenets Lyceum in 1833 and relocation of its material assets, including the herbarium, into the University of St. Vladimir (Kiev), stopped the herbarium in Kremenets for nearly 120 years.

In 1940 in Kremenetsk, on the basis of the former Kremenets Lyceum the Kremenets State Teacher Institute was opened. The revival of the herbarium began in 1950, when the Kremenets State Teacher Institute was renamed into the Kremenets State Pedagogical Institute, in which the Department of Botany was founded. The Herbarium at the above mentioned establishments developed thanks to such botanists as V.E.Shimanskaya, B.V. Zaveruha, S.V. Zelinka, N.V. Mshanetskaya.

Today, the herbarium of the Department of Botany in Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk is one of the structural units of the university that includes the following sections: the Scientific Herbarium, educational herbarium, exchange fund. In January 1910 the herbarium was given a status of the educational laboratory of plant morphology and

systematics, a herbarium, numbering about 35,000 herbarium sheets. Computer database of herbarium material is created. The herbarium is included in the Index Herbariorum Ucrainicum (TERN*).

Key words: pedagogical university, the department of Botany, the herbarium, electronic database, laboratory of plant morphology and systematics, a herbarium

Рекомендує до друку
В.В. Грубінко

Надійшла 26.09.2011

УДК 582 (477. 43)

Л.Т. ГОРБНЯК

Кам'янець-Подільський національний університет ім. Івана Огієнка
вул. Огієнка, 61, Кам'янець-Подільський, 32300

PULSATILLA GRANDIS WENDER (RANUNCULACEAE) В УМОВАХ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ "ПОДІЛЬСЬКІ ТОВТРИ"

Наведено результати дослідження *Pulsatilla grandis* Wender в умовах НПП "Подільські Товтри". Вивчений сучасний стан двох популяцій рідкісного виду на даній території, проведено їх порівняння. Проаналізовано морфометричні показники, онтогенетичний спектр та насінневу продуктивність популяцій *P. grandis*. Встановлено, що в даних популяціях переважають генеративні особини. Відмічено досить низький відсоток формування повноцінного насіння, яке може дати сходи. Описано екологічну та фітоценотичну приуроченість рідкісного виду. Розглядаються основні фактори негативного впливу. Встановлено, що кількість особин в досліджених популяціях скорочується під впливом антропогенних факторів. *P. grandis* потребує спеціальних заходів охорони, спрямованих на збереження та відновлення його популяцій в природних локалітетах в умовах НПП "Подільські Товтри".

Ключові слова: Pulsatilla grandis Wender, популяція, морфометричні показники, онтогенетичний спектр, насіннева продуктивність, Національний природний парк «Подільські Товтри»

Флора Національного природного парку (НПП) "Подільські Товтри" представлена значною кількістю декоративних видів. За останніми даними [7], тут налічується 1543 види судинних рослин, що належать до 676 родів і 124 родин. Важливою особливістю флори парку є наявність великої кількості реліктових, ендемічних, субендемічних видів та видів на межі ареалу. Серед останніх важливе значення має *Pulsatilla grandis* Wender (*Ranunculaceae*). Вид занесений до Списку рослин, що потребують охорони на регіональному рівні у Хмельницькій обл. [9]. Не дивлячись на це, впродовж останніх двох десятиліть вид знищується неконтрольованим використанням квітів на букети та викопуванням рослин для перенесення в сади. Активне скорочення чисельності популяцій рослин зумовило детальне дослідження даного виду. Тому актуальним є вивчення сучасного стану *P. grandis* в умовах НПП "Подільські Товтри", його еколого-ценотичної приуроченості, а також аналіз морфометричних показників та онтогенетичного складу популяцій виду.

P. grandis – багаторічна рослина заввишки 30-40 см. Кореневище косе, грубе, темнокоричневе. Листки яйцеподібні, трійчасто-пірчасто розсічені, з лінійно-ланцетними або ланцетними сегментами. Квіткове стебло прямостояче, густо вкрите м'якими відстовбурченими жовтуватими волосками, 1-квіткове. Квітка спочатку широкодзвоникувата, пізніше зовсім розкрита. Листочків оцвітини – 6. Вони довгасто-яйцевидні, загострені, лілові